

YAKIN ŞARKTA BATI NÜFUZU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ANADOLU'DAKİ AMERİKAN MİSYON HASTANELERİ (1880-1930)

İdris YÜCEL

Özet: 19. yüzyıldan itibaren tüm dünyayı etkileyen Protestan ve Katolik misyoner örgütlenmeleri, eş zamanlı olarak Anadolu topraklarında da ciddi boyutta bir faaliyet başlatmışlardır. Anadolu'da teşkilatlanmış Protestan misyon örgütlenmeleri arasında Boston merkezli Amerikan Bord başta gelmektedir. Amerikalı misyonerler, eğitim ve yetimhane çalışmalarına ilaveten 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki sağlık hizmetleri eksikliğini fark ederek Anadolu'nun birçok önemli şehrinde misyon hastaneleri kurmuşlar, bölge halkıyla temasa geçmişlerdir. Bu hastanelerin kuruluş ve örgütlenmeleri, mevcut Osmanlı nizamnamelerine aykırıdır. Çalışma, sayıları 10'dan fazla olan misyon hastanelerinin mevcut yasalara aykırı olarak örgütlenmesine, meşru zemin kazanmasına ve zamanla milyonlarca insana ulaşabilmesinde etkili olan gelişmelere odaklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Misyoner, hastane, kolonyalizm, Amerikan Bord, Konsolosluk, Protestan, Anadolu.

An Evaluation of the Western Influence on the Near East: American Mission Hospitals in Anatolia (1880-1930)

Abstract: Protestant and Catholic missionary organizations, that affect the whole world beginning from the 19th century, have synchronically, begun a serious activity. Among the Protestant missionary societies that spread out in Anatolia, the American Board based in Boston was one of the leading ones. During the improvement of educational facilities and orphanages, in the second half of the century, the American missionaries have noticed the absence of medical services and, they set up mission hospitals in most of the prominent cities of Anatolia, and also established contact with the local people. Those mission hospitals' foundations and organizations were against the Ottoman regulations of that time. This study aims to shed light on how, more than ten, mission hospitals' were organized against the Ottoman regulations, how they gained legal status, and also focuses on the developments that lead to the establishment of contacts with millions of people.

Key words: Missionary, hospital, colonialism, the American Board, Consuls, Protestant, Anatolia.

Giriş

Tarih boyunca birçok aşama kaydetmiş olan misyonerlik, 19. yüzyılda oldukça hareketli bir döneme girmiştir. 18. yüzyıl sonlarında ABD’de ortaya çıkan dinî canlanma, hem ülke içerisinde, hem de dış dünyada yoğun misyon çalışmalarına yol açmıştır. Kısa süre içinde ciddi bir biçimde organize olmayı başaran Amerikalı misyonerler “saha, tüm dünya” felsefesiyle yeryüzünün büyük bir bölümünde faaliyete başlamışlardır. Faaliyet alanını tüm dünya olarak belirleyen Amerikalı misyonerler, ancak yeryüzünün belirli bir bölümüne özel bir önem vermişlerdir. Bu özel önemi haiz sahalardan birisi de Osmanlı topraklarıdır. Amerikalı misyonerler, kolonyalizmle misyonerlik çalışmalarının aynı söylemde bulunduğu ve *Tanrının Krallığının*¹ çıkarları ile kolonyal ülkelerin çıkarları arasında tercih yapıldığı 19. yüzyılda, Osmanlı topraklarında daha önce eşi görülmemiş bir boyutta faaliyet başlatmışlardır.

Sömürge yarışının son derece hız kazandığı 19. yüzyılda, ABD’de, Doğu’ya ve Osmanlı ülkesine olan ilgi ticari anlamda artmış durumdadır. Yüzyılın ilk çeyreğinde karşılıklı ticari alışveriş hızla gelişmekte ve ABD’nin Osmanlı Devleti’yle teması giderek artmaktadır (Kocabaşoğlu, 1989, s. 10). Ancak bu dönemde Osmanlı topraklarına ilgi duyan Amerikalılar yalnızca ticaretle uğraşanlar değildir. Aynı dönem içerisinde ABD’nin New England bölgesinde yeniden canlanmakta olan Protestan Hristiyanlık anlayışı, yeryüzündeki tüm insanları Protestanlaştırmak fikrini temel alarak yeni ve örgütlü misyonerlik cemiyetlerinin oluşumuna yol açtı (Bartholomew, 1989, s. 10). Bu şartlar altında 1810 yılında Boston’da kurulan Amerikan Bord (American Board of Commissioners for Foreign Missions), kısa sürede oldukça geniş bir sahada misyonerlik faaliyeti başlatmıştır². Başlangıçta Hristiyanlığın Protestan mezhebini *dinsizlere*³ tebliğ etmeyi hedefleyen bu örgüt, *Kutsal Topraklar*’ı ve Hristiyanlığın ilk dönem kiliselerinin bulunduğu Anadolu topraklarını sınırları içerisinde bulunduran Osmanlı ülkesini kısa sürede faaliyet sahası olarak seçmiştir. Anadolu topraklarına ilk ulaşan Amerikan Bord personeli, 1820 yılında İzmir’e gelen Pliny Fisk ve Levy Parsons’tur (Tracy, 1840, s. 101). Bu iki öncü misyonere müteakip 1820’li yıllarda çok sayıda örgüt personeli

¹ Tanrının Krallığı, misyonerlerin faaliyet amacını ve nihai hedefini oluşturmaktadır. Misyolojide, Tanrının Krallığını kurmak ve yüceltmek, şahsi ve millî çıkarlardan soyutlanarak sadece Tanrı’nın hâkimiyetini inşa etmek biçiminde gerçekleştirilmelidir.

² Amerikan Bord örgütünün çalışma sistemi, yönetmelik ve tüzüğü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yücel, 2005.

³ Amerikan Bord, ilk etapta, uzak ülkelerde Hristiyan olmayan toplumları dinsiz-putupperest-pagan olarak algılayıp, bu şekilde adlandırmıştır. Bord’un kullandığı bu terimin içeriği, misyon sahasına inilip, dinsiz toplulukların sanılandan çok daha az olduğu gerçeğinin ortaya çıkmasıyla değişmeye başlamıştır.

Anadolu topraklarına ulaşmış ve bölgeyi baştan sona etnografik, dinî, etnik ve sosyo-politik açıdan incelemeye tabi tutmuştur. Öncü misyonerlerin sunmuş oldukları raporlar doğrultusunda kısa sürede Osmanlı toprakları, misyon şeması içerisinde bölgelere ayrılmış ve başta Ermeniler olmak üzere Rum, Bulgar, Süryani ve Keldani gibi etnik unsurlar arasında misyonerlik faaliyetleri başlatılmıştır (Richter, 1910, s. 104, 117) ve çok geçmeden 1 Temmuz 1846'da İngiltere'nin yardımlarıyla Osmanlı ülkesindeki ilk Protestan kilisesi açılmıştır. Protestan cemaatinin Bâb-ı Âlî tarafından resmen tanınması ise 1850 yılında gerçekleşmiştir (Dwight, 1854, s. 292).

Bu faaliyetler daha ziyade eğitim kurumları aracılığıyla sürdürülmüştür. Öncelikle ilk ve orta dereceli okullar ve müteakiben yüksek dereceli kolej düzeyinde eğitim kurumları tesis edilmiştir. İstanbul'da açılan Robert Koleji başta olmak üzere, İzmir'de Uluslararası Kolej, Gaziantep'te Merkezi Türkiye Koleji, Merzifon'da Anadolu Koleji, Elazığ'da Fırat Koleji ve Tarsus'ta Amerikan Koleji Amerikan Bord tarafından Anadolu sahasında faaliyete geçirilen ileri düzeydeki okullardan sadece bazılarıdır (Kocabaşoğlu, 1989, s. 176). Bu okullara ilaveten, kiliseler, yetimhaneler, zanaat okulları, gençlik kulüpleri ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden sağlık kuruluşları, örgütün misyonerlik faaliyetlerini sürdürmekte olduğu platformlar arasında yer almıştır.

Amerikan Misyon Hastaneleri

Amerikan misyon hastaneleri 1880'li yıllar ve sonrasında açılmış olsa da Amerikalı misyonerlerin sağlık hizmetlerini bir misyonerlik aracı olarak kullanmaları, örgütün Osmanlı topraklarındaki keşif ve ilk yerleşim dönemlerine kadar geri gitmektedir. Örneğin Anadolu'nun doğusunda gerçekleştirilen misyon örgütlenmesinde Bord misyoneri Dr. Azariah Smith, sağlıkçı sıfatını kullanarak birçok yerleşim biriminde halkla temasa geçmiş ve bu coğrafyada açılacak olan misyon şubelerine öncülük etmiştir (Strong, 1910, s. 197). Bahsi geçen dönemin tıbbî misyonerleri arasında önemli bir konuma sahip bir diğer isim Dr. Henry Sergeant West'tir. West, 1859 yılında Orta Anadolu'ya gelerek bölgenin tıbbî misyon tarihçesinde önemli bir figür olmuştur. West'i kendisinden önce Anadolu'ya ulaşmış olan tıbbî misyonerlerden ayıran başlıca husus, kendisinin modern tıp eğitimiyle donatılmış olmasıdır. Önce Yale Üniversitesinde ve daha sonra New York Hekimlik ve Cerrahlık Okulunda eğitim gören West, 1860'lı yıllarda Sivas merkezli olmak üzere, Tokat, Kayseri ve Harput istikâmetindeki genişçe bir sahada faaliyet göstermiştir. Dr. West, yalnızca ufak çaplı muayenelerle yetinmemiş ve bu dönem zarfında başta göz hastalıkları olmak üzere çok sayıda cerrahi müdahalelerde bulunmuştur. Sivas'ta görev yaptığı 17 yıl boyunca West, 1400'ün üzerinde göz ameliyatı gerçekleştirmiştir. Dr. West, henüz birer sağlık görevlisi bulunmayan Kayseri, Harput ve Tokat gibi misyon merkezlerinde faaliyet sürdüren Bord personelinin sağlık bakımından uzun

yıllar boyunca sorumlusu olmuştur. Ayrıca Dr. West, 1876 yılında ölümüne kadar Sivas'ta çok sayıda sağlık görevlisi yetiştirmiştir. West'in öğrencileri daha sonraki yıllarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hekimlik görevinde bulunmuşlardır (Niles, 1890, ss. 8-9).

Anadolu topraklarındaki ilk Amerikan misyon hastanesi ise Antep'te, 1879'da tesis edildi. 1880'li yıllara gelindiğinde daha önceleri Dr. West'in yetiştirdiği öğrenciler yanında, Bord'a ait Beyrut ve Antep'teki tıp okullarından mezun olan doktorlar, Anadolu'nun önemli şehirlerinde göreve başlamışlardı⁴. Öte yandan sahaya yeni ulaşan tıbbi misyonerler de usta-çırak ilişkisiyle çok sayıda sağlık personelinin yetişmesini sağladı. Böylelikle 1880 sonrasında sırasıyla, özellikle Anadolu'nun orta ve doğu kesimlerinde çok sayıda misyon hastanesi oluşturuldu. İlk olarak açılan Antep Hastanesi de dâhil olmak üzere Anadolu'da faaliyete geçen Amerikan misyon hastaneleri ve hizmete giriş tarihleri kronolojik olarak şu şekildedir:⁵

Antep (1879)
Mardin (1885)
Kayseri (1887)
Merzifon (1897)
Van (1899)
Harput (1903)
Sivas (1903)
Adana (1904)
Erzurum (1904)
Diyarbakır (1908)
Konya (1911)

Açılış tarihlerinden de anlaşıldığı üzere misyon hastaneleri, Bord merkezi tarafından belirli bir tarihte verilmiş bir kararın ürünü olarak eş zamanlı bir biçimde kurulmamışlardır. Bu hastaneler daha çok Bord'un 1870'li yılların sonunda gündemine almış olduğu Türkiye misyonlarına daha fazla sağlık personeli, yani tıbbi misyoner gönderme politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır (Greene, 1916, s. 146). Her bir misyon istasyonunda görevli tıbbi misyoner, aşamalı olarak önce misyon çevrelerine, daha sonra da ihtiyaç duyan bölge halkına kısıtlı imkânlarla bireysel sağlık hizmeti sunarak işe koyulmuştur. Kitlelere açılan sağlık hizmetleri, ilk adım olarak çoğunlukla basit bir evin

⁴ Harvard Üniversitesi, Houghton Kütüphanesi Özel Koleksiyonu, Charles Riggs, *History of the ABCFM in the Near East Especially in Turkey 1819-1934*, s. 33.

⁵ Bu tarihler, her bir misyon istasyonunda genelde büyük çaplı bir hastane inşası öncesinde küçük çaplı sağlık hizmetlerinin sunulduğu dispanser boyutunda çalışmaların başlatıldığı yıllardır. Hastane binalarının tamamlanışı ve hizmete giriş tarihleriyle ilgili diğer detaylar ilerleyen bölümlerde sunulacaktır.

dispanser olarak kiralanmasıyla filizlenmişti. Aşamalı olarak ilerleyen yıllarda gerekli izinlerin tamamlanması ve finans kaynaklarının yaratılmasıyla büyük çaplı hastane binalarının tesisine gidildi. Ülke çapındaki misyon hastanelerinin tesisleri, politik atmosfer ve fiziki şartlara bağlı bir şekilde belirli aralıklarla tamamlandı. Bu şekilde ilk olarak hizmete giren sağlık kurumu, 1870'li yılların sonunda açılan Antep misyon hastanesi oldu. Bu ilk hastaneyi 1885 yılında Mardin ve 1887 yılında Kayseri (Talas) misyon hastaneleri takip etti. İlerleyen süreçte, yüzyıl sona ermeden Merzifon ve Van'da da birer misyon hastanesi açılabilmişti. Aynı dönemde, kuruluşları içten içe tasarlanmakta olan Harput, Sivas, Adana, Erzurum ve Diyarbakır misyon hastaneleri 20. yüzyılın ilk on yılında hızla hizmete açıldı (Barton, 1908, s. 208). Nihayet tıbbi misyon çerçevesinde tesis edilen sağlık kuruluşlarının inşaa süreci, aynı zamanda Kayseri misyon hastanesinin kurucusu olan William Dodd'un 1912 yılında Konya'da hizmete açtığı hastane ile tamamlandı⁶.

Bord'un Anadolu'da tesis ettiği misyon hastaneleri, misyon örgütlenme şeması içerisinde değerlendirildiğinde *Batı Türkiye Misyonu* sahasında Sivas, Kayseri, Merzifon ve Konya hastaneleri yer alır. Bu misyon sahasında başlatılan tıbbi misyon çalışmaları, ilk olarak Sivas'ta Dr. Henry S. West, Trabzon'da Dr. Moses A. Parmelee ve Kayseri'de Dr. William Dodd'un öncülüğünde başlamıştır. Ancak Batı Türkiye Misyon sahası içerisinde ilk misyon hastanesi, 1887 yılında Kayseri'de hizmete girmiştir⁷.

Örgütün *Merkezi Türkiye Misyonu* olarak adlandırdığı saha, Anadolu'da ilk misyon hastanesinin oluşturulduğu Antep istasyonu ile ön plana çıkar. Antep ilk olarak 1840'lı yılların sonunda genç hekim Azariah Smith tarafından ziyaret edilmiş ve buradaki misyonerlik çalışmaları, onun girişimleri sonucu başlamıştır. Ancak Antep'te bir misyon hastanesinin tesisi, Dr. Smith'in 1851 yılında ölümünden yaklaşık 28 yıl sonraya denk düşer. Bu dönemde Bord merkezine Antep'e atanan Dr. F. D. Shepard, şehirdeki düzenli tıbbi misyon çalışmalarının önderliğini üstlenmiştir. Merkezi Türkiye misyonu sınırlarında profesyonel boyutta sağlık hizmeti sunacak olan bir diğer istasyon Adana olmuştur. Adana'daki tıbbi misyon çalışmaları da Dr. Jesse K. Marden'in şehre tayiniyle 1904 yılında başlamıştır⁸.

⁶ Konya misyon hastanesi, Amerikan Bord ile olan bağlantısı hususunda özel bir konum taşımaktadır. Detaylarından ileride bahsedilecek olan bu bağlantı, Konya Hastanesinin Dr. Dodd'un şahsi imkânları sonucu Bord'dan bağımsız olarak tesis edilmiş olmasıyla ilgilidir.

⁷ Harvard Üniversitesi, Houghton Kütüphanesi Özel Koleksiyonu, Charles Riggs, *History of the ABCFM in the Near East Especially in Turkey 1819-1934*, s. 33.

⁸ ABCFM Arşivi, Reel 703, Nu.: 827.

Son olarak Anadolu'nun doğusunu sınırları içerisinde alan *Doğu Türkiye Misyonu* çok sayıda misyon hastanesini bünyesinde barındırmıştır. Bu misyon sahası içerisinde ilk olarak 1885 yılında, Dr. Daniel M. B. Thom tarafından Mardin'de düzenli olarak sağlık çalışmaları başlatılmıştır. Mardin misyon hastanesinin uzun bir süre tek sağlık merkezi olduğu Doğu Türkiye Misyonu, 1899 yılında Dr. Clarence D. Ussher'in Van'da hizmete açtığı dispanser ile ikinci bir sağlık kurumuna kavuşmuştur. Takip eden kısa süre içerisinde Dr. Henry H. Atkinson önderliğinde 1903 yılında Harput'ta, Dr. Edwin St. John Ward tarafından Diyarbakır'da ve son olarak Erzurum'da birer tıbbi misyon örgütlenmesi gerçekleştirilmiştir⁹.

Tıbbi Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Yetkililerin Tutumu ve Alınan Önlemler

Meşruiyet - Yasal Zemin

Bord'a ait misyon hastanelerinin gerek Osmanlı dönemi, gerek Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda sahip olduğu meşru dayanak, örgüt ile devlet yetkilileri arasındaki hukukun anlaşılması için önemlidir. Bu hukukla ilgili olarak ilk etapta, hastanelerin kök salmış olduğu Osmanlı dönemine bakıldığında, sağlık kuruluşlarının ruhsat ve çalışma izinleriyle ilgili birtakım düzenlemeler ön plana çıkmaktadır. Ancak bu yasal düzenlemelere rağmen, misyon hastanelerinin kurulmaya başladığı 1870'li yılların sonundan Cumhuriyet'in kuruluş dönemine kadar Bord misyonerleri, ABD elçiliği, Bâb-ı Âlî ve yerel yöneticiler arasında kaotik bir süreç hâkim olmuştur. Merkez tarafından hastanelerin tesis ve faaliyetleriyle ilgili dayatılan bu yasal düzenlemeler, kimi zaman Bord misyonerlerinin uyarlamış oldukları birtakım çözüm taktikleriyle delinmiş, kimi zaman Amerikan diplomasisinin baskılarıyla esnetilmiş, kimi zaman da yerel yöneticilerin keyfi davranışları sonucu merkezden taşraya ulaşma sürecinde etkisini yitirmiştir. Bir başka ifadeyle, bu sağlık kuruluşları üzerinden Bâb-ı Âlî ile Bord misyonerleri arasında, konuya diplomasi unsurlarının ve yerel yöneticilerin eklenildiği bir mücadele söz konusu olmuştur.

Bu sebeple Osmanlı topraklarındaki misyon örgütlenmeleri tarafından yürütülen sağlık hizmetlerine ve sağlık kuruluşlarının faaliyetlerinin düzenlenmiş olduğu hâlihazırdaki nizamname ve kurallara değinmek yerinde olacaktır. Esasen Bâb-ı Âlî, Osmanlı topraklarında hekimlik yapacaklarla ilgili birtakım kısıtlayıcı önlemleri yasalaştırmıştır. Yani yabancı bir ülke vatandaşının Osmanlı ülkesinde hekimlik yapabilmesi mevcut yasalar dikkate alındığında, pek de kolay bir iş değildir. Buna göre, Osmanlı topraklarında hekimlik yapmak isteyen yabancı ülke vatandaşlarının öncelikle İstanbul'da bulunan Mekteb-i

⁹ Harvard Üniversitesi, Houghton Kütüphanesi Özel Koleksiyonu, Charles Riggs, *History of the ABCFM in the Near East Especially in Turkey 1819-1934*, ss. 58-59.

Tıbbiye-i Şahane'den diplomalarını onaylatarak icazetname almaları zaruriydi¹⁰. Diploma onayı için adayların Mekteb-i Tıbbiye'de, Türkçe bir sınava girmeleri gerekmektedir. Bu sınav 1880'lerin sonundan itibaren Fransızca olarak da yapılabilmekteydi. Antep'te uzun yıllar görev yapan hekim Fred Shepard'ın hatıratında; kendisinin 1882 yılında İstanbul'a geldiği ve bir çevirmen eşliğinde Türkçe sınava girerek iki haftalık bir süre sonunda diplomasını onaylattığı aktarılmaktadır (Riggs, 1920, s. 20). Yabancı doktorların diplomalarını onaylatma zorunluluğu hususunda, 1888'de Osmanlı ülkesine gelen ve Harput ve Van'da görev yapan Bord personeli Clarence D. Ussher,

Türkiye'de herhangi bir eğitimsiz sahte hekim sadece yerli olduğu için istediği bölgede sorunsuz bir biçimde hekimlik yapabilir. Diğer taraftan, başka ülkelerden gelen diploma sahibi hekimler ise bu babacan devletin vatandaşlarının hayatlarını emanet edebilmesi için İstanbul'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye'nin gerçekleştirdiği sınavı geçmek zorundadır

demektedir. Üstelik Ussher, sınava girmeden önce gerçekleştirilen bir yasal değişiklik sonucu, diploma onay sınavlarının çevirmen yardımıyla yürütülmesinden vazgeçtiğini ve doktorların Türkçe ya da Fransızca yapılan bu sınavı geçmek için bu iki dilden birini bilmek zorunda olduğunu öğrenmiştir. Ancak Ussher, daha önceleri Kanada'da geçirmiş olduğu birkaç yazın Fransızcasını ilerletmesine yardımcı olduğunu ve bu sayede, görevlilerin de yardımıyla sınavı geçip diplomasını onaylatabildiğini aktarmaktadır (Ussher, 1917, s. 3). Böylece, diploma onaylarıyla ilgili prosedür, daha önce her bir yabancı uyruklu hekim, elçilikleri vasıtasıyla edinmiş oldukları tercümanlarla Mekteb-i Tıbbiye'de diploma sınavına girebilirken, 1888 yılından itibaren Osmanlıca ya da dönemin uluslararası dili olan Fransızca'yı bilme zorunluluğu şeklinde değişime uğramıştır.

İcazetname koşulu, sadece yabancı ülke vatandaşlarına değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarında bulunan yabancı ülkelere ait tıp okullarından mezun doktorlara da uygulanmaktadır. Örneğin Antep'teki ya da Beyrut'taki Amerikan kolejlerinde tıp eğitimi görmüş olan doktor adayları, Osmanlı topraklarında hekimlik yapabilmek için diplomalarını Mekteb-i Tıbbiye'ye onaylatmaları gerekmektedir. Peki diplomalarını onaylatıp icazetname almış olan bu kimseler, istedikleri bölgelerde mesleklerini icra edebilecekler midir? Teoride bu sorunun cevabı da olumsuz görünmektedir. Şöyle ki, ilgili nizamnameye göre, diploması onaylanmış dahi olsa Osmanlı tebaasından olmayan bir kimse, özel hastane inşa edemez ve belediyelere ait hastanelerde tabiplik yapamazdı¹¹. Hastane inşasıyla ilgili olarak hastaneyi tesis edecek kimsenin tanımı,

¹⁰ BOA. Y. PRK. UM. 34 / 35, 22 B 1313 / 08 Ocak 1896.

¹¹ BOA. DH. MKT. 1560 / 60, 03 Za 1305 / 12 Temmuz 1888.

Memâlik-i Osmanî'de küşâd edilecek husûsî hastahânelere müte'allik nizâmnamenin birinci maddesi mücibince husûsî hastahane te'sîs ve küşâd edecek tabibin teba'a-ı Osmanî'den olması gerekmele birlikte ve sadakat ve iktidârıyla hüsn-i hâli umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezaretince musaddık mütehasısından bulunması lâzım gelub..

şeklinde yapılmaktadır¹². Görüldüğü üzere nizamnâmenin birinci maddesi, özel bir hastanenin tesisini üstlenecek kişinin, hem Osmanlı tebaasından olma zorunluluğunun altını çizmekte hem de bu kişinin *hüsn-i hâlinin* Tıbbiye Nezaretince uygun görülmüş olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Yani Tıbbiye Nezareti, özel hastane tesis edecek olan bir Osmanlı tebaasının aynı zamanda iyi bir sicile sahip olması gerekliliğini şart koşmaktadır. Bu şartlar altında, yabancı bir hekimin Osmanlı topraklarında özel hastane açamayacağı ve belediye hastanelerinde tabiplik yapamayacağı gerçeğiyle Bord misyonerleri, yasal olarak ancak misyon çevrelerine sağlık hizmeti sunmaya ehildirler. Bord misyonerlerinin bu yasaklama duvarı karşısında geliştireceği stratejiye ileride değinilecektir.

Osmanlı döneminde özel hastanelerin tesisi ve Osmanlı tebaasından olmayan hekimlerin mesleklerini icra edebilmeleriyle ilgili yasal düzenleme genel hatlarıyla bu şekildeyken, 1908 yılında, II. Meşrutiyet'in ilanına müteakip Bord'a ait sağlık kuruluşlarına bakış eskiye oranla esnetilmiş görünmektedir. Bu esneklik, 1908 sonrası dönemde kimi Bord hastanelerinin genişletilmesinde ve yeni hastane inşasına ruhsat sağlanmasında gösterilen olumlu kararlar şeklinde tezahür etmektedir. Ancak 1. Dünya Savaşı başlangıcında Osmanlı hükûmetinin kapitülasyonları kaldırmasını takip eden süreç, birçok Bord hastanesine askerî yetkililerce el konulması şeklinde sonuçlandı. Düşman devlet tabiiyetinde olan kimselerin 23 Eylül 1915 tarihinde alınan, "Düvel-i muhasama tabi'yetini hâ'iz etibbanın memâlik-i Osmaniyenin her tarafında icrâ-yı sanattan meclisi vükelâ kararıyla men' edilmeleri" şeklindeki kararlar, Osmanlı topraklarında tabiplik yapmaları yasaklandı¹³. Bu karar, doğrudan Amerikan Bord personelini etkilememişse de kapitülasyonların kaldırılmasıyla esen sert rüzgâr, birçok Bord hastanesini yasal zeminden yoksun bırakmıştır.

Hukuk Dışı Yapılanma ve Yerel Yöneticilerin Tavrı

Misyon hastanelerinin kurulduğu 1870'li yıllar ve sonrasında Amerikan vatandaşı olan kimselerin hastane açmasıyla ilgili yasal bir zemin mevcut değildir. Peki bu şartlar altında, Anadolu'nun birçok önemli yerleşim biriminde birbiri ardına çok sayıda misyon hastanesi nasıl tesis edilebilmiştir? Bu hususla ilgili olarak karşımıza üç etken çıkmaktadır. Bu etkenlerden ilki, Bord misyonerlerinin hastane tesisindeki oldukça hevesli ve azimli tutumları, ikincisi

¹² BOA. DH. İD. 117 / 67, 07 M 1330 / 28 Aralık 1911.

¹³ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 29 / 21, 14 Za 1333 / 23 Eylül 1915.

Amerikan diplomasının misyonerlere sağlamış olduğu koruma ve destek, üçüncüsü de yerel yöneticilerin merkezî kararları uygulamadaki keyfi tutumlarıdır. Bu etkenlerin arka planlarındaki gelişmelere daha yakından bakmak, meselenin aydınlatılması açısından önem taşımaktadır. Mevcut yasal engellerin farkında olan Bord misyonerlerinin öncelikli stratejisi, çalışmalarını el altından sürdürmek üzerine kuruluydu. Nitekim sağlık hizmetlerinin filizlendiği küçük çaplı dispanser örnekleriyle sıklıkla karşılaşılıyordu. Bord'a ait bir misyon örgütlenmesinin yer aldığı Anadolu şehirlerine ulaşan tıbbi personel, ilk etapta misyon yerleşkesinde ya da yerleşke yakınında bulunan bir evi, hastaların ayakta tedavi edildiği bir dispansere dönüştürmüştür¹⁴. Buradaki faaliyetler daha çok misyon personeline sağlık hizmeti sunan bir revir havasında gizlilik içinde başlatılmıştır. Hatta yerel yöneticilerin itirazlarının yoğunlaştığı kimi zamanlarda, tıbbi misyonerin kendi evini dispanser olarak kullandığı ve gelen hastaları ziyaretçisi olarak gösterdiği durumlar söz konusudur. Örneğin Sivas'ta bir misyon hastanesinin teşkilinden önce, 1904 yılında, pazar yeri yakınlarında kiralanan bir ev dispanser olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak çok geçmeden yerel yöneticilerin, ruhsatsız sağlık hizmeti sunulamayacağı yönündeki ikazlarıyla bu dispanser, yerleşke içerisindeki bir misyonerin ikâmetgâhına taşınmış ve bir süre burada sağlık hizmeti verilmiştir. Hikâyenin sonrası ise şu şekilde rapor edilmektedir:

Daha sonra kısa süre zarfında büyümeye başlayan bu ufak girişimin boyutlarını genişletmek üzere doktor, ailesiyle birlikte yerleşke dışında "kiralanmış bir eve" taşındı. Bu misyoner evi, verdiği sağlık hizmetleri sonucu misafirlerinin sayısının bir hayli artmış olmasıyla, hemşire Lillian Cole'nin ikâmetgâhi olarak gösterilmişti. Ve takip eden dönem ise hastane açılmasıyla sonuçlanacak doğal bir süreç hâline dönüştü¹⁵.

Nitekim ilerleyen yıllarda Sivas'ta 20 yataklı bir misyon hastanesi için Bâb-ı Âlî'den ruhsat edinildi.

Van istasyonundaki düzenli tıbbi misyon çalışmaları da benzer şekilde misyon yerleşkesi dışında kiralanan iki katlı bir evin ruhsatsız olarak dispansere dönüştürülmesiyle başlamıştır. Dr. Ussher, bir odasını ameliyathaneye çevirdiği oldukça ilkel şartlardaki bu dispanserde muayene ve ameliyat gerçekleştirerek, belirli bir hasta sayısına ulaştı. İçinde 12 yatağın bulunduğu bu ruhsatsız küçük hastane, daha sonra yerini büyük misyon hastanesine bırakacaktı (Ussher, 1917, s. 80). Sivas misyon hastanesinin ruhsata kavuşmasıyla ilgili olarak vurgulanan "doğal süreç", Van hastanesi örneğinde de görüldüğü üzere, Bord'un sürdürdüğü tıbbi misyon çalışmalarının yasal bir çerçeveye oturtulması girişimlerinde anahtar sözcüktü. Yani bir bakıma, ruhsatnamelerin, hastanelerin inşasında ve faaliyetlerinin başlangıcında temin edilmesi gereken yasal birer

¹⁴ ABCFM Arşivi, Reel 618, Nu.: 12.

¹⁵ ABCFM Arşivi, Reel 628, Nu.: 569.

kilometre taşı olması gerekirken, aksine izinsiz olarak açılan hastanelere ve buralarda verilen sağlık hizmetlerine müteakip ruhsatname edinilmekteydi. İkâmetgâhlarda dispanserler oluşturulmasında ve hastane binalarının izinsiz olarak inşa edilmesinde, şüphesiz yerel yöneticilerin keyfi tutumlarının da önemli oranda payı bulunmaktaydı. Bu keyfi tutumlara dair birinci elden örneklerle, hem misyon raporlarında hem de hatıratlarda tesadüf edilmektedir. Örneğin Adana'daki Bord misyoneri W. Nesbitt Chambers'in, bir hastane inşası hususunda Adana valisiyle yapmış olduğu sohbet, ruhsatname verilmesiyle ilgili ricası üzerine vali, kendisine,

Benden bu havali de gerçekleştireceğin bir çalışma için izin isteme. Şehrin sâkin semtlerinden birinde bir miktar arazi satın al. Planlarını 30 yataklık değil, 80 yataklık bir hastahane üzerine tasarla ve ben buraya ruhsat sağlanması için elimden gelen yardımı sana sağlayacağım şeklinde cevap vermiştir¹⁶.

Ruhsatnamenin, hastanenin faaliyete girmesini müteakip alınması ve yerel yöneticilerin müsamahalarıyla ilgili bir diğer örnek, Kayseri misyon hastanesinin inşası sürecinde görülmüştür. Dönemin Kayseri valisi, Talas bölgesinde 1900 yılında tamamlanmış olan 70 yatak kapasiteli modern hastane binasının inşasına, bir ikâmetgâh ruhsatı vererek göz yummuştur. Dr. William Dodd raporunda, Kayseri valisinin kendilerine karşı dostça tavırlar sergilediğini ve bir ikâmetgâh ruhsatı bulunan hastanenin asıl işlevinin, yerel yetkililer tarafından gayet tabi bilinmekte ve onaylanmakta olduğunu belirtmiştir¹⁷. Hususi hastanelerin inşasıyla ilgili açık bir nizamname mevcutken, Kayseri valisinin inşa edilen hastane binası karşısında takınmış olduğu olumlu tavrın kişisel bir yaklaşım olduğu oldukça açıktır. Nitekim Dr. Dodd, sahip oldukları müsamahanın yeni bir vali atandığında ansızın ellerinden kaçma ihtimali bulunduğunu ve Kayseri'ye düşmanca bir valinin atanabilmesinin pek de uzak bir ihtimal olmadığını aktarmıştır. Dodd ayrıca, inşa edilmiş bir hastane binasının edinilmiş bir kazanç olduğunu ve hastane binası içinde yapılacak tadilatlar artık dışarıdan karışılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir¹⁸.

Ruhsatsız hastane binası inşa edilmesi ve yapı inşasıyla ilgili yürürlükteki yasaların anlaşılması açısından Van misyon hastanesinin inşa süreci de ilgi çekici bir örnektir. Hastanenin kurucusu olan Dr. Ussher, binanın kaçak yapı şeklinde inşa edilmekte olduğunu aktarmış ve kaçak yapılarla ilgili yürürlükte olan kanun gereği, herhangi bir binanın kaçak suretle de olsa çatısının tamamlanması hâlinde otomatik olarak yasal statüye geçmiş olacağını belirtmiştir. Nitekim kendilerinin de Van misyon hastanesinin binasını kaçak statüde inşa ettiklerini ve yetkililer farkına varmadan hızlı bir biçimde inşaatı

¹⁶ ABCFM Arşivi, Reel 666, Nu.: 278.

¹⁷ ABCFM Arşivi, Reel 618, Nu.: 12, 20.

¹⁸ Agy, Nu.: 12.

tamamlayarak çatıyı yerleştirdiklerini anlatmıştır. Hastanenin ruhsatnamesiyle ilgili olarak Ussher, 1901 Kasım'ında Bâb-ı Âlî ile Fransa arasında yapılan Midilli Antlaşması'na atıfta bulunmuştur¹⁹. Buna göre; antlaşma gereği Fransız vatandaşlarının yapmış oldukları herhangi bir ruhsat ya da izin başvurusu, Bâb-ı Âlî tarafından 6 ay içinde cevaplandırılmazsa, itirazda bulunulmadığı için talep olumlu olarak karşılanmış ve izin sağlanmış olacaktır. Ussher, Amerikan vatandaşlarının da *en ziyade müsaadeye mazhar milletlerden* oldukları için, bu anlaşmadan yararlanma haklarının bulunduğunu düşünerek, hastane inşası için 6 ay öncesinde bir ruhsatname başvurusunda bulunmuştur. Başvurunun üzerinden 6 ay geçmesine rağmen herhangi bir cevap verilmemiş olması, Van misyon hastanesinin artık bir ruhsatı haiz olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Ussher, 1917, s. 84). Van misyon hastanesinin inşası esnasında itirazların yükselmiş olduğu da bir gerçektir. İzinsiz bir hastane inşasında bulunduğu gerekçesiyle İstanbul'dan gönderilen bir müfettiş, inşaatı teftiş etmiş, ancak inşaatın çatısının tamamlanmış olması gerçeğiyle yıkım işlemi yapılamamıştır. Ussher, zaman zaman karısını tedavi ettikleri vali ile aralarında bir dostluk olduğunu ve valinin payitahttan gelen itiraz ve yasaklamalara katılmadığını düşünmektedir. Osmanlı yazışmaları da Ussher'in aktarmış olduğu bu tabloyu destekler niteliktedir. Gerçekten Van vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Mayıs 1902 tarihli bir yazıda; Van valiliği, gerekli vergilerin ödeneceğini ve ilgili hastane binalarının inşasında bir sakınca olmadığını hatırlatarak, Van vilayeti sınırları dâhilindeki sağlık hizmeti ihtiyacının had safhada olması ve yerel hastanelerin bu ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle Dr. Ussher'in hastanesine ruhsat verilmesini arz etmiştir²⁰.

Merkezin bu manzara karşısındaki tutumuna bakıldığında, payitaht daha önceki birçok örnekte görüldüğü üzere, Van hastanesiyle ilgili olarak da mevcut nizamnamenin hatırlatılması yoluna giderek, böyle bir izin sağlanamayacağını belirtmiştir. Dâhiliye Nezareti ile Hariciye Nezareti arasında gerçekleştirilen 31 Temmuz 1902 tarihli yazışmada; Dr. Ussher'in teba'a-ı devlet-i 'aliyye'den olmadığı için özel bir hastane açamayacağı açık bir dille bildirilmekteydi²¹. Devlet mekanizması içerisinde bu tarz bir teorik muhaberat yaşanırken, Van misyon hastanesi, pratikte faaliyete geçmiş ve hasta kabulüne başlamıştı. O hâlde teorideki bu yasaklamanın fiiliyata geçirilmesi ve yasal olmayan bir misyonerlik kurumunun içerisinde bulunduğu faaliyetten alıkonulması, meselenin hâlli açısından önemli bir kırılma noktasıydı. Bu noktada, yerel kolluk kuvvetleri devreye girmeli ve ruhsatsız iş yerini mühürleyerek faaliyetlerine son vermeliydi. Bu süreç Van'da bu şekilde gerçekleşmedi. Dr. Ussher, Van valisinin kendisine, hastaneye kolluk güçlerinin gelerek çalışmaları

¹⁹ ABCFM Arşivi, Reel 628, Nu.: 527.

²⁰ BOA. DH. MKT. 536 / 39, 09 S 1320 / 17 Mayıs 1902.

²¹ BOA. DH. MKT. 551 / 21, 25 Ra 1320 / 01 Temmuz 1902.

durduracağını ve bunun aralarındaki dostluğa zarar vermemesini umduğu yönündeki ikazına oldukça sert bir ifadeyle yanıt vermiştir. Ussher, eğer kolluk güçleri hastanesine gelirse, burasının bir Amerikan mal varlığı olduğu gerçeğiyle konuyu payitahttaki Amerikan elçiliğine yansıtacağını ve daha sonraki gelişmelerden dolayı aralarındaki dostluğun bozulmamasını ve valinin bunu şahsına karşı gerçekleştirilmiş bir girişim olarak algılamamasını umduğunu belirtmiş ve “Buyurunuz efendim.” diyerek meydan okumuştur (Ussher, 1917, s. 87).

Ayrıca belirtmek gerekir ki, yukarıdaki örneklerde bahsedilen, yerel yöneticilerle kurulan iyi ilişkiler, yalnızca mülki amirlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda askerî rütbelilerle de diyaloglar oluşturulmuştu. Askerî yetkililerle kurulan iyi ilişkilere ve yetkililerin misyon personeliyle ilgili ılımlı tutumlarına dair çok sayıda örnekten bahsetmek mümkündür. Bu hususla ilgili olarak Bord’a ait raporlarda; Antep havalisinde görevli ordu komutanının, hastane müdürü Dr. Shepard’ı yapmış olduğu hizmetlerden dolayı övdüğüne ve Merzifon misyon hastanesine çok sayıda rütbeli askerinin dönem dönem tedavi görmek ve ameliyat olmak üzere geldiğine dair bilgiler yer almaktadır²². Yerel yöneticilerin ve askerî rütbelilerin, hastanelerin çalışmalarına ilgili göstermiş oldukları bireysel sözlü taltifatlara ek olarak, kimi zaman bazı Bord misyonerlerinin kurumsal boyutta da hoşnutlukla karşılanmalarıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Örneğin Van ve Antep’te görev yapan tıbbi misyonerlere, özellikle askerlerin tedavileri sonucu askerî mercilerce yazılı olarak teşekkürnameler sunulmuştu. Sonuç itibarıyla birçok misyon hastanesindeki misyonerlerin, buldukları yerleşim birimlerinde, görev başında olan birçok devlet yetkilisiyle iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu ve bu yetkililerin de Amerikan Bord’un sağlık örgütlenmesine ılımlı yaklaştığı söylenebilir.

Misyon Hastaneleri Karşısında Alınan Önlemler

Adana, Kayseri ve Van valilerinin misyon hastaneleriyle ilgili olumlu yaklaşımlarında görüldüğü üzere yerel yöneticiler, bu sağlık kuruluşlarını buldukları illerdeki sağlık ihtiyaçlarına pratik bir çözüm olarak algılamışlar ve müsamaha göstermişlerdir. Ancak devlet merkezi, bu hastanelerin nasıl bir amaca hizmet etmek üzere kurulduklarına erken dönemlerden itibaren vâkıf görmektedir. Payitahtın hem teba-ı devlet-i aliyyeden olmayan hekimlerin hem de Osmanlı tebası olan, ancak yabancı kolejlerden diploma alan hekimlerin

²² ABCFM Arşivi, Reel 652, Nu.: 260, 296. Reel 717, Nu.: 179’da Van Valisi ve diğer yerel yöneticilerle uyum içerisinde oldukları rapor edilmektedir. Ayrıca Reel 618, Nu.: 275’te yer alan Merzifon misyon hastanesinin 1908-1909 çalışma yılı raporunda, bölgedeki bütün askerî ve mülki amirler ile yüksek ve düşük rütbeli çok sayıda memurun hastanede, tedavi ya da ameliyat hizmeti almakta olduğu aktarılmaktadır.

diploma onay işlemlerinde gönülsüz davranmış olması manidardır. Üstelik bu kimselerin belediye tabipliğinde bulunarak umuma hizmet sunması da yasaktır. Temmuz 1888 tarihli bir kararnameye göre; Amerikan mekteplerinde tıp eğitimi gören kimselerin “neşr-i dîn” maksadıyla eğitilmiş oldukları ve bu sebeple Sıhhiye Nezareti'nin kendilerini umuma hizmet sunmak üzere belediye tabipliğinde istihdam edemeyeceği vurgulanmaktadır²³. Yani payitaht, Amerikan hastanelerinin yeni yeni filizlenmeye başladığı 1880'li yıllarda, tıbbi misyon örgütlenmesinin, dinî propaganda amaçlı olarak ortaya çıkmış olduğunun farkındadır. Benzer şekilde 1895 yılında Sadaret'ten padişaha sunulan bir raporda,

misyonerlerin ekseriyeti fenn-i tıbbâ âşinâ olduklarından bilâ-tefrik İslam ve Hristiyan hastaları meccânen tedavî etmek ve parasız ilac vermek ve Hristiyan ahâl-i fukârasına i'âne toplamak gibi hâller ile celb-i kulûbe muvâfik olmakda bulunmuş oldukları âşikâr ise de bunların maksad-ı hâfileri teba-ı şâhâneyi ihlâl ve ifsâd olacağı,

denilerek tıbbi misyon çalışmalarının, Müslim ve gayrimüslim fark etmeksizin bütün halkın kalbini kazandığı ve bu sayede tebaya fesat fikirler aşılamaı hedef edindikleri vurgulanmaktadır²⁴. Burada bahsedilen fesat fikirler, 1890'lı yıllarda Osmanlı yetkililerini yoğun bir biçimde meşgul etmeye başlayan Ermeni olaylarının zeminiyle ilgili olarak anılmaktadır. Bu sayede yöneticiler, gözlerini Ermenilerle sıklıkla ilgilenen Amerikalı misyonerlere çevirmiştir (Şimşir, 1999, ss. 12-13)²⁵. Özellikle dinî propaganda ve Ermeni meselesiyle ilgili olarak payitahtı rahatsız eden Amerikan misyon hastaneleri karşısında merkezce alınmak istenen başlıca önlem girişimleri, şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

- a) Yerel yöneticileri keyfi davranmamaları ve ruhsatsız misyonerlik kuruluşlarının açılmasına müsaade etmemeleri konusunda uyararak
- b) Diploma onayları, icazetname ve ruhsat işlerini yavaşlatmak
- c) Hâlihazırda izinsiz olarak açılmış olan hastanelerin kapatılmasını emretmek
- ç) Misyonerlerin tıbbi turlar düzenlemelerini önlemeye çalışmak
- d) Halkın misyonerlik kurumlarına ihtiyaç duymamaları için belediye hastanelerini güçlendirmek
- e) Ermeni meselesine dahil olan hastane personeliyle ilgili tahkikat başlatmak

²³ BOA. DH. MKT. 1560 / 60, 03 Za 1305 / 12 Temmuz 1888.

²⁴ BOA. Y. A. HUS. 341 / 124, 29 C 1313 / 17 Aralık 1895.

²⁵ Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa'da görevli elçileri ve gerek ABD'de görevli elçisi Mavroyeni Bey, merkeze yazmış oldukları raporlarda, Amerikalı misyonerlerin Avrupa'da ve ABD'de çoğu zaman Ermenilerle birlikte yaptıkları toplantılarda, Devlet-i Aliye aleyhine düşünceler ortaya koyduklarını rapor etmişler ve misyonerlerle Ermenilerin dayanışma içerisinde olduklarını, misyonerlerin Ermenileri devlet aleyhine taziyik etmekte olduklarını belirtmişlerdir.

Sayılan önlem önerilerini daha yakından incelemeden önce, bu girişimlerin hiçbirinin genele yayılan ve misyon hastanelerinin tamamını kapsayan etkili ve sistemli müdahaleler olmadığı peşinen söylenmelidir. Bu önlem girişimleri, misyon hastanelerinin faaliyetlerini yıldan yıla artırarak sürdürdüğü, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar giden yaklaşık otuz yıl boyunca, II. Abdülhamit döneminde ortaya konulmaya çalışılan cılız, sonuç getirmeyen ve çoğu zaman münferit müdahaleler olarak tanımlanabilir.

Van misyon hastanesinin faaliyete geçişi örneğinde görüldüğü üzere, izinsiz olarak açılan bir misyon kuruluşu için merkezden gelen kapatma emirleri, ısrarlı olamamıştı²⁶. Merkezden benzer nitelikteki kapatma emirlerinin, diğer birçok misyon hastanesi için de çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin Temmuz 1902 tarihli bir kararla Kayseri misyon hastanesinin kapatılması gerekliliği vurgulanmıştır. Sonuca ulaşamayan bu karara göre, Talas karyesinde bulunan elli yataklı bir Amerikan hastanesinin ruhsatsız olarak faaliyet gösterdiği, Osmanlı tebasından olmayan Dr. Tat'ın (Dr. Dodd) her ne kadar diploması onaylanmış olsa da hususi bir hastane açmak için resmî ruhsata sahip olmadığı ve burada ameliyatlar gerçekleştirmekte olduğu tespitiyle hastanenin kapatılması istenmiştir²⁷. Benzer şekilde Kasım 1906 tarihli bir diğer Osmanlı yazışması, yetkililerin Merzifon misyon hastanesinin ruhsatsız olarak uzun bir süreden beri faaliyet gösterdiğinin bilincinde olduklarını göstermektedir. İlgili yazıda,

Merzifon kazasında bulunan Amerikalı misyonerler mezûniyet-i resmîyeyi hâ'iz olmayarak altı seneden beri yüz yataklı bir hastahane küşâd ederek ve ittisâlinde bir de eczâhane ihdâs ederek Amerika'dan celb ettikleri tecrübesiz bir tabib vasıtasıyla bütün hastalıkları tedavi ve 'ameliyât-ı cerrâhiyenin en muhataralı nev'lerini konsolotosuz icrâ etmekte

oldukları bildirilmektedir²⁸. Yani Merzifon misyon hastanesinin altı yıl boyunca ruhsatsız olarak yüz yatak kapasitesiyle faaliyet göstermekte olduğu resmî görevliler tarafından bilinmekte, ancak müdahalede bulunulmamakta ya da müdahale edilememektedir. Bir diğer ifadeyle pasif ve etkisiz bir karşı koyuş söz konusudur.

Esasen bu serbestlik ve kural tanımazlık yalnızca Amerikan Bord personeline özgü bir durum da değildir. Yasalar gereği imkânsız görünen birtakım

²⁶Hastanelerin kuruluşu öncesinde, gezici hekimlik türündeki tıbbi misyon çalışmalarına da benzer yasaklamalar getirilmek istenmişti. Örneğin Van'da, 1894 yılında, Bayan Kimball'ın tıbbi faaliyetleri valilik emriyle yasaklanmıştı. Ancak Dr. Kimbal, kısa bir süre sükûnetle bu yasağa uyduktan sonra, tıbbi çalışmalarını yeniden başlatmıştı (ABCFM Arşivi, Reel 693, Nu.: 461).

²⁷BOA. DH. MKT. 550 / 52, 17 R 1320 / 23 Temmuz 1902.

²⁸BOA. DH. MKT. 1131 / 15, 18 N 1324 / 04 Kasım 1906.

girişimler, benzer şekilde diğer Batılı ülke vatandaşları tarafından da ortaya konulmakta ve merkezî hükûmetler, bu girişimlere engel olamamaktadır. Merkezî hükûmetin, Batılı misyonerlerin tıbbi çalışmalarına pasif karşı koyma girişimleriyle ilgili bir örnek, Suriye vilayetinin Kerek sancağında yaşanmıştır. Johnson adında İngiliz bir misyonerin 1890'lı yıllarda Suriye vilayetinde gerçekleştirmekte olduğu tıbbi misyonerlik çalışmaları, Bâb-ı Âlî tarafından açık bir biçimde nizamnameye aykırı bulunmakta ve şahsın faaliyetlerinin yasaklanması sert bir ifadeyle emredilmektedir. Üstelik bu emrin verilisinde adı geçen misyonerin bölgedeki Arap ahaliye ulaşmak için sağlık hizmetleri üzerinden faaliyet gerçekleştirmekte olduğu notu da iliştilmiştir²⁹. Ancak aradan yıllar geçmesine rağmen misyoner Johnson'un, bölgedeki çalışmalarını hastane ve eczane boyutunda genişletmiş olduğu anlaşılmaktadır. Artık bu durumu kabullenen Suriye valisi, Nisan 1903 tarihli bir yazısında, Dâhiliye Nezaretinden İngiliz misyoner Johnson'un sağlık hizmetleriyle rekâbet edebilecek 1200 kuruş maaşla Müslüman bir belediye tabibi atanmasını ve Müslim ve gayrimüslim ahalinin İngiliz doktora gitme mecburiyetinin önüne geçilmesini talep etmiştir³⁰.

Belediye tabipliklerinin güçlendirilmesi fikri, payitahtın birbiri ardına ortaya çıkan misyoner girişimlerini kabullenip, oyunu kendi sahasında idare etmek istediğini gösterir. Artık yasaklamaya ve hastaneleri kapatmaya imkân olmadığı için karşılık olarak bölge ahalisinin bu hastanelere gitme ihtiyacının ortadan kaldırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmalıdır. Örneğin Dâhiliye Nezareti, 1904 senesinde doğrudan padişaha yazdığı bir arızada; Amerikan Bord'un Antep hastanesine çok sayıda Müslüman'ın başvurduğunu hatırlatarak, Müslümanların bu hastaneye müracaat etmelerine mahal kalmaması için Antep'te yapımı yarım bırakılan hastanenin bir an evvel tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir³¹.

Belediye hastaneleriyle ilgili olarak buralarda çalışan yerli doktorların da Bord misyonerlerinin tıbbi faaliyetlerine karşı tavır almakta oldukları raporlara yansımıştır. Yerli doktorlar, buldukları yerleşim birimlerine sonradan gelen ve çoğu zaman ücretsiz tedavi sunan Bord misyonerlerini, kendilerine ticari manada önemli bir rakip olarak görmüşlerdir. Örneğin Kayseri misyon hastanesinin müdürü Dr. Dodd'un kısa süreliğine yurt dışına çıkmasını fırsat bilen yerli bir doktor, halk arasında Dr. Dodd'un öldüğünü ve onun yerine bakan doktor da tecrübesiz olduğu için misyon hastanesinin artık hasta kabul etmediği yönünde bir söylenti çıkarmıştır³². Harput misyon hastanesinde görevli

²⁹ BOA. Y. PRK. UM. 34 / 35, 22 B 1313 / 08 Ocak 1896.

³⁰ BOA. DH. MKT. 703 / 7, 08 M 321 / 06 Nisan 1903.

³¹ BOA. DH. MKT. 818 / 9, 17 Za 1321 / 04 Şubat 1904.

³² ABCFM Arşivi, Reel 618, Nu.: 107. Yerli doktorların Dr. Dodd'la olan rekâbetine Dr. Dodd'un oğlu Edward M. Dodd da değinmektedir. Edward Dodd, yerli

doktor da 1908 yılında yazdığı bir raporda, şehirdeki yerli doktorlarla olan rekâbetlerine atıfta bulunarak yerli doktorların bölge insanını tanıma ve dil avantajlarını kullanarak çok sayıda hastaya ulaşabildiklerini ve misyon hastanesi önünde bir engel teşkil ettiklerini aktarmıştır³³. Van misyon hastanesinin kurucusu olan Dr. Ussher de anılarında, Van misyon hastanesinin inşa sürecinde, Van'daki belediye hekimi Fethi Bey'in kendilerinin başarısını kıskanarak, ruhsatsız bir hastane inşa edilmekte olduğunu yetkili mercilere şikâyet ettiğini aktarmaktadır. Hatta Fethi Bey'in, şikâyeti sonrası hastane inşasını teftiş için görevlendirilen müfettişle birlikte gelerek ona izahatta bulunduğunu belirtmektedir (Ussher, 1917, s. 85). Buna benzer birçok örnek, yerli doktorların Bord'un tıbbi çalışmalarını onaylamadıklarını ve bu faaliyetler önünde zaman zaman bir engel teşkil ettiklerini göstermektedir.

Amerikan Bord'un sağlık personelinin yasalara aykırı olarak gerçekleştirdiği tıbbi misyon çalışmalarının, çoğu zaman tutuklamaya varmayan derecede uyarılarla geçiştirilmiş olduğu da görülmektedir. Ancak kimi durumlarda, özellikle konu Ermeni meselesiyle ilintili olduğunda, hastane personelinin soruşturulması ya da sınır dışı edilmesine kadar giden bazı uygulamalarda bulunulduğu görülmüştür. Bununla ilgili ilk örnek, Sivas'ta görev yapan Amerikan vatandaşı Dr. Abkaryan'ın, *efkâr-ı muzırrası hakkında delâ'il ve emâre* elde etmek üzere 1891 yılı başlarında başlatılan tahkikatla ortaya çıkmaktadır. Bu kovuşturmada, Dr. Abkaryan'ın, hainane fikirlerinden dolayı Osmanlı topraklarından çıkarılması talep edilmektedir³⁴. Yine *Ermeni fesadıyla* ilgili olmak üzere Antep'te faaliyet gösteren Dr. Shepard'ın, 1896 tarihinde savunması istenmiştir³⁵.

Buraya kadar bahsedilen tıbbi misyon çalışmalarına karşı payitaht tarafından alınmaya çalışılan önlemler, II. Meşrutiyet'in ilanına dek süregelen uygulamalardır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kısa sürede birçok misyon hastanesi daha önce olmadığı kadar rahat bir biçimde hareket imkânına kavuşmuştur. Bord'a ait misyon hastaneleri, daha önceleri teoride de olsa özellikle ruhsatname konusunda güçlüklerle karşılaşırken, 1908 yılından 1. Dünya Savaşı'nın ilan edildiği 1914'e kadar geçen sürede, gerek mevcut hastane binalarını genişletme, gerek kurulan yeni hastanelere doğrudan ruhsat sağlanması hususunda oldukça elverişli bir dönem geçirmiştir. Bahsedilen elverişli ortamla ilgili olarak 1908 sonrasına ait birçok Osmanlı yazışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1909 yılında Basra'da bir Amerikan misyon hastanesinin açılışına verilen ruhsatnamedir. Daha önceleri payitahtın, hususi

doktorların babasının çalışmalarını ve halk arasındaki olumlu imajını kıskandıklarını belirtmektedir (Edward M. Dodd, 1933, s. 69).

³³ ABCFM Arşivi, Reel 711, Nu.: 216.

³⁴ BOA. Y. PRK. DH. 4 / 24, 17 B 1308 / 26 Şubat 1891; BOA. DH. MKT. 1809 / 5.

³⁵ BOA. HR. SYS. 2791 / 35, 20 Ş 1313 / 05 Şubat 1896.

hastane inşalarının Devlet-i Aliye tebaasından olmayan kimseler tarafından yürütülemeyeceğini kesin bir dille belirtmekte olduğundan bahsedilmişti. Ancak Basra'da Amerikan vatandaşı Protestan bir hekim tarafından açılmak istenen bir hastaneye, *orada bir belediye hastahânesi var ise de mevcûd nüfusa nazaran gayr-ı kâfî olmakla beraber mezkûr hastahânenin inşâsında bir gûne mahzûr olmadığı anlaşılmış olduğundan* denilerek ruhsatname verilmiştir³⁶. Yine 1911 yılında benzer şekilde izinsiz olarak faaliyet gösteren Merzifon misyon hastanesinin yeni bir bina üzerinde çalışmalarını devam ettirmesi için talep edilen ruhsat, Bâb-ı Âlî tarafından, her türlü vergi ve rüsumunun ödenmesi şartıyla ve yapılan tahkikat sonucu bir hastane inşasına mani bir durum olmadığı anlaşılmış olduğu gerekçesiyle verilmiştir³⁷. İzinlerle ilgili olarak Meşrutiyet döneminde gösterilen bu olumlu tavra bir diğer örnek, bazı Amerikalı misyonerlerin devlet nişanı ile ödüllendirilmesinde görülmekteydi. Antep misyon hastanesinin başhekimi olan Dr. Shepard, 1909 Adana olayları sonrasında yardım komitesi başkanı olarak atanmış ve burada gerçekleştirdiği çalışmalarından dolayı devlet nişanına layık görülmüştü. Adana valisi Cemal Paşa, Dr. Shepard'a yazmış olduğu tebrik mektubunda, İttihat ve Terakki'nin yabancı uyruklu kimselerin Osmanlı ülkesine vermiş oldukları hizmetleri takdirle karşıladığını belirterek hizmetlerinden dolayı Dr. Shepard'a teşekkürlerini bildirmiştir. Ayrıca Cemal Paşa, mektupta, Dr. Shepard'ın Amerika'da Osmanlı Devleti'yle ilgili yayacağı olumlu düşüncelerden dolayı memnuniyetini dile getirmekteydi (Riggs, 1890, s. 82).

Bord hastanelerine karşı II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bu esnek tavırda şüphesiz, diplomasi unsurlarıyla, yani Amerikan elçiliğiyle iyi geçinme düşüncesi etkili olmaktadır. Bord'un bu dönemde Konya'da faaliyete geçirmek istediği misyon hastanesiyle ilgili ruhsat tartışmaları, yöneticilerin Amerikan elçisinin hoşnutluğunu kazanmaya vermiş oldukları önemi gözler önüne sermektedir. Misyoner William Dodd'un Konya'da bir hastane açmak istemesiyle başlayan kurumlar arası muhaberatta, Dr. Dodd'un Amerikan tebaasından olmasının onun bu hastaneyi açmasına engel teşkil edeceği ilk etapta belirtilmiştir. Ancak hastahânenin “mü'essesât-ı hayriye cümlesinden olub vücûdundan kazâ-yı mezkûre halkınca da istifâde melhûz ve küşâdında siyâseten mahzûr gayri vârid bulunduğuna nazaran ve yine ruhsat i'tâsı sefâretin mûcib-i hoşnûdîsi olacağı” düşüncesiyle ruhsatın verilmesine karar verilmiştir³⁸. Mevcut nizamnamenin ruhsat itası için elverişli olmamasına rağmen yetkililerin iki pratik sebebe dayanarak ruhsat verilmesini kararlaştırdıkları görülmektedir. Buradaki iki pratik sebepse, açıklıkla ifade edildiği üzere bölge halkının sağlık

³⁶ BOA. İ. HR. 420, 25 L 1327 / 09 Kasım 1909.

³⁷ BOA. DH. İD. 123 / 3, 28 M 329 / 29 Ocak 1911.

³⁸ BOA. DH. İD. 117 / 67, 12 S 1330 / 01 Şubat 1912.

hizmetinden yararlanacak olması ve elçiliğin olumlu görüşlerinin kazanılmak istenmesidir.

Yetkililerin büyük harbe kadar tıbbi misyon karşısında sahip olduğu bu ılımlı tutumla ilgili diğer birçok örnek mevcuttur. Ancak savaşın başlaması ve kapitülasyonların kalkmasını takip eden harp yıllarında, birçok misyon hastanesine ya el konulmuş ya da kapatılmıştır. Diyarbakır misyon hastanesi müdürü gibi kimi personel de Ermeni meselesinde parmağı bulunduğu gerekçesiyle sınır dışı edilmiştir³⁹. El konulan misyon hastaneleri, Kızıl Haç desteğinde ve askerî yetkililerin denetimi altında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Savaşın başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süre ve hatta sonrası misyon hastaneleri için oldukça karmaşık ve inişli çıkışlı bir süreç olmuştur. Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde, Anadolu topraklarında faaliyete devam eden yalnızca üç hastane kalmıştır. Bunlar Kayseri, Adana ve Antep'te bulunan hastanelerdir. Kayseri ve Adana'da bulunan misyon hastaneleri, Bord merkezinin almış olduğu karar doğrultusunda 1932 yılında kapatılmış, Antep'teki hastane ise varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

Diplomatik Baskı

Bord'un uygulamaya koymak istediği tıbbi misyonerlik çalışmaları için devamlı surette hukuki sınırları zorlamasına ve devletin bu girişimleri önleme çabalarına üçüncü bir unsurun eklenmesi görülmektedir. Bu unsur, daha önce bahsedilen, başta Anadolu'daki Amerikan diplomasi örgütü ve dönem dönem de İngiliz konsoloslarından oluşan diplomasi ağının teşkil ettiği boyuttur. Amerikan diplomatları, gerek Amerikalı doktorların diplomalarını onaylatmalarında ve gerek hastanelerin ruhsat işlemlerinde ve hastane personelinin korunup kollanmasında, Bâb-ı Âlî nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. 1880'li yıllardan Cumhuriyet'in ilanı sonrasına kadar tıbbi misyonerlik çalışmalarının sürdürüldüğü yıllarda aktif bir diplomasi unsurundan söz edilebilir. Amerikan elçiliğinin misyon hastaneleriyle ilgili olarak Bâb-ı Âlî nezdindeki ilk müdahalelerinden birisi, diploma onaylarının kolaylaştırılmasıyla ilgili gerçekleşti. Amerikan elçiliği, zaman zaman Amerikalı doktorların diploma onaylarının geciktirildiği ve özellikle bu kimselerin tabiiyetiyle ilgili uzun süreli tahkikatta bulunduğu şikâyetiyle Bâb-ı Âlî nezdinde bir girişim başlatmıştı⁴⁰. Bu girişimin Bâb-ı Âlî tarafından ciddiye alınmış olduğu, kısa süre içinde Sıhhiye Nezaretince yayımlanan bir genelgeden anlaşılmaktadır. Nezaret, bu genelgede, ilgili birimlerden, Amerikan diplomasına sahip hekimlerin tabiiyetlerinin tetkikine girişilmeden diplomalarının onaylanmasını istemiştir⁴¹.

³⁹ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 19 / 55, 12 R 1331 / 19 Şubat 1913.

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 1798 / 42, 24 Ca 1308 / 05 Ocak 1891.

⁴¹ BOA. DH. MKT. 1856 / 69, 29 Z 1308 / 05 Ağustos 1891.

Amerikan elçiliği hastanelere ruhsat sağlanması ya da ruhsatsız olarak faaliyet göstermekte olan sağlık kuruluşlarına dokunulmamasıyla ilgili olarak da girişimlerde bulunmaktaydı. Nitekim faaliyete geçen birçok ruhsatsız hastaneyle ilgili çıkarılan kapatma kararlarının nihayete erdirilemeyişinde zımnî bir elçilik baskısının etkisinden söz etmek mümkündür. Yine bu baskının hastane açılışları için gereken izinlerin sağlanması noktasında da gerçekleşmiş olduğu belgelere yansımaktadır. Diploması diline elçiliğin *iltiması*, yani elçiliğin ricası şeklinde yansıyan bu müdahalelere çoğu zaman olumlu cevaplar verildiği görülmektedir. Örneğin Harput misyon hastanesinin inşası sürecinde Bord misyonerleri, yetkililerin kendilerini arsa onayı konusunda oyaladıklarını belirterek konuyu diploması boyutuna taşımışlardı. Misyonerler şehirdeki Amerikan konsolosu aracılığıyla izin işlemlerinin hızlandırılması için elçi Leishman'dan yardım talep etmişler ve arsanın onay işlemleri çok geçmeden tamamlanmıştı⁴². Benzer şekilde, 1909 yılında, Anadolu haricinde Basra'da inşası planlanan bir Amerikan misyon hastanesiyle ilgili yapılan başvuru, elçiliğin devreye girmesiyle kısa sürede olumlu olarak cevaplandırılmıştı. Elçilik, Basra'daki sağlık hizmetleri ihtiyacının had safhada olduğunu ve kendilerinin hastane inşası için inisiyatifte bulduklarını belirtmiş ve resmî prosedürün kısa sürede tamamlanmasını istemişti. Bu istek doğrultusunda Dâ'ire-i Hâriciye'nin Şûrâ-yı Devlet'e sunmuş olduğu 01 Kasım 1909 tarihli ruhsatname isteği, takip eden 09 Kasım tarihinde hızlı bir şekilde onaylanmıştı⁴³.

Elçiliğin misyon hastanelerinin tesis ve ruhsatnameleriyle ilgili gerçekleştirdiği bir diğer girişim örneği, Konya misyon hastanesinin inşasında tezahür etmektedir. 1912 yılı başlarında Amerikan elçiliğinin Bâb-ı Âlî'den istediği ruhsatname onayı, gerek bölge halkının bu hastaneden yararlanacak ve gerek ruhsat izniyle sefaretin hoşnutluluğunun kazanılacak olması düşüncesiyle uygun bulunmuştu⁴⁴.

Elçiliğin misyon hastanelerine inşa ve çalışma ruhsatlarıyla ilgili verdiği diplomatik destek daha sonraki yıllarda da devam etti. Amerikan elçiliği, 1. Dünya Savaşı arifesinde ve savaş yıllarında hastanelere ve tıbbî misyonerlere ihtiyaç duydukları durumlarda koruma sağladı. Daha önce bahsedildiği üzere kimi Amerikalı doktorların ismi Ermeni olaylarıyla anılmıştı. Örneğin 1915 yılında Diyarbakır misyon hastanesi müdürünün isyancı Ermenilere yardımda bulunduğu gerekçesiyle Beyrut ve Halep civarına sürülmesi olayı, Amerikan elçiliği tarafından şiddetle protesto edilmişti⁴⁵. Benzer şekilde elçilik, 1. Dünya Savaşı yıllarındaki kaos ortamından etkilenen ve merkezî hükümetlerin ortaya koyduğu tedbirlerden nasibini alan birçok Amerikan kuruluşu ve hastanesiyle

⁴² ABCFM Arşivi, Reel 703, Nu.: 653.

⁴³ BOA. İ. HR. 420, 25 L 1327 / 09 Kasım 1909.

⁴⁴ BOA. DH. İD. 117 / 67, 12 S 1330 / 1 Şubat 1912

⁴⁵ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 19 / 55, 04 M 1334 / 12 Kasım 1915.

ilgili protestolarda bulunmuştur. Yetkililerin, “kâvânîn ve nizâmât-ı memleket hilâfına mu’âmelâta devâm edildiği” gerekçesiyle Konya misyon hastanesine el koymaları ve personelinin görevlerine son vermeleri karşısında 1916 ve 1917 yıllarında Amerikan elçiliği, Bâb-ı Âlî’ye karşı çok sayıda protesto gerçekleştirmiştir. Elçilik, Amerikan misyonerlerine karşı mahallî memurların bu türden davranışlarının engellenmesi için önlemler alınmasını talep etmiştir⁴⁶.

Elçiliğin hastanelerle ilgili olarak Cumhuriyet’in ilanını takip eden süreçte de girişimlerine devam ettiği görülmektedir. Amerikan diplomatlar, kapatılan birçok misyon hastanesinin arasında ayakta kalabilenlerin çalışmalarına devam etmeleri ve personellerinin buldukları mahallerde geçmişte olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de faaliyet göstermesi yönünde tutum belirlemişlerdir. Bu yönde çok sayıda girişimde bulunmuş olan ABD’nin diplomatik mümessili Amiral Bristol, 1919 yılında göreve atanmıştır (Bulut, 2008, s. 23). Bristol Antep, Adana ve İstanbul Amerikan hastaneleriyle yakından ilgilenmiş ve Bord misyonerlerinin buralarda görevlerinin devamı için hükümet nezdinde sık sık girişimlerde bulunmuştur⁴⁷.

Sonuç

Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet dönemlerinde Amerikan diplomatların misyon hastaneleri ve bu kurumların personelleriyle ilgili meselelere birebir müdahil oldukları görülmektedir. Bu müdahalelerle, hastanelere izin sağlanması, hastane binası inşası, Amerikalı hekimlerin diplomalarının onaylanması, personelin olağan dışı dönemlerde uğradıkları soruşturmalar ve hastane bünyesindeki eczanelerin durumları vb. hemen hemen her konuda Amerikan misyon hastanelerinin arkasında olduklarını hissettirmişlerdir.

Misyon hastanelerinin kuruluşu ile tıbbi misyonerlik faaliyetleri ve devlet merkezinin bu çalışmalar karşısındaki tutumu değerlendirildiğinde, mevcut veriler ışığında ortaya dört unsur çıkmaktadır. Birincisi, misyon hastaneleri yasal bir temelden uzak faaliyet göstermekte ve mevcudiyetleri Osmanlı yasal düzenlemelerinde meşruiyet görmemektedir. Yasadışı olarak faaliyete geçen bu sağlık kuruluşlarının bazıları, zamanla ruhsatnameye kavuşurken, bazıları yıllar boyunca izinsiz olarak faaliyet göstermekte ve çok sayıda insanla temas kurmaktadır. İkincisi, yerel yöneticilerin önemli bir kısmı, Bord’a ait sağlık kurumlarının, şehrin sağlık ihtiyaçlarının giderilmesindeki rollerine binaen,

⁴⁶ BOA. DH. EUM. 5. Şb. 35 / 45, 09 Ra 1335 / 03 Ocak 1917.

⁴⁷ BOA. HR. İM. 21 / 212, 1923. Amiral Bristol, 1923’te Dr. Shepard’ın Antep Hastanesindeki görevinin başında bırakılması için başvurularında bulunmuştu. Ayrıca Bristol, 1924’te Adana ve Antep hastanelerinin eczanelerinin, bu kurumların hastane dışında ilaç dağıtımını yapamayacakları yönündeki gerekçeyle kapatılmalarının ardından, yeniden açılabilmesi için de girişimlerde bulunmuştur (BOA. HR. İM. 96 / 67, 06 Şubat 1924).

ruhsatsız dahi olsa çalışmalarında bir mahzur görmemiştir. Yerel yönetici ve askerî rütbelilerin hem kendilerine hem de ailelerine tedavi sunan Amerikalı doktorlar, bu kimseler tarafından çoğunlukla zararsız olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda bölgede bulunan devlet yetkililerinin hastaneler aracılığıyla gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin içeriği ve amacına tam olarak vâkıf olamadıklarını söylemek mümkündür. Üçüncüsü, Osmanlı merkezi, hastaneler bünyesinde sürdürülen dinî propaganda ve misyonerlik çalışmalarının farkındadır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde payitaht, dinî propaganda hususuyla ilgili ciddi derecede reaksiyon göstermiştir. Ancak hastanelerin yıllarca gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sürekliliği göz önüne alındığında, bu reaksiyonların kuvveden fiile geçemediği ve yalnızca düşüncede kaldığı görülmektedir. Ayrıca devlet merkezinin hastaneler ve tıbbi misyonerlik karşısında gösterdiği tutum, 1908 sonrasında yumuşamış ve 1. Dünya Savaşı yıllarına kadar bu olumlu tutum devam etmiştir. Ancak gerek savaş dönemi ve gerek Cumhuriyet'in ilanı sonrasında tıbbi misyonerlik çalışmaları önemli kısıtlamalara uğramıştır. Yani devlet merkezinin misyon hastaneleri karşısındaki kısıtlayıcı gücü, ancak 1. Dünya Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında sonuç getirici bir mahiyet alabilmiştir. Misyon hastanelerinin meşruiyetiyle ilgili ortaya çıkan dördüncü husus ise ABD diplomasinin hastaneler hususunda göstermiş olduğu hassasiyet ve gerektiği durumlarda misyon hastanelerinin kararlılıkla korunup kollanmasıdır. ABD diplomasisi, Osmanlı döneminde misyon hastanelerine gösterdiği *sahiplenişi*, Cumhuriyet yıllarında da aynı şekilde istikrarlı bir biçimde sürdürmüştür.

Kaynakça**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

- DH. EUM. 5. Şb. 19 / 55.
 DH. EUM. 5. Şb. 29 / 21.
 DH. EUM. 5. Şb. 35 / 45.
 DH. İD. 117 / 67.
 DH. İD. 123 / 3.
 DH. MKT. 1131 / 15.
 DH. MKT. 1560 / 60.
 DH. MKT. 1798 / 42.
 DH. MKT. 1809 / 5.
 DH. MKT. 1856 / 69.
 DH. MKT. 536 / 39.
 DH. MKT. 550 / 52.
 DH. MKT. 551 / 21.
 DH. MKT. 703 / 7.
 DH. MKT. 818 / 9.
 HR. İM. 21 / 212.
 HR. İM. 96 / 67.
 HR. SYS. 2791 / 35.
 İ. HR. 420.
 Y. A. HUS. 341 / 124.
 Y. PRK. DH. 4 / 24.
 Y. PRK. UM. 34 / 35.

Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi Özel Koleksiyonu

Charles Riggs, *History of the ABCFM in the Near East Especially in Turkey 1819-1934*.

Amerikan Bord Arşivi

- Reel 618, Nu.: 107.
 Reel 618, Nu.: 12, 20.
 Reel 628, Nu.: 527.
 Reel 628, Nu.: 569.
 Reel 652, Nu.: 260, 296.
 Reel 666, Nu.: 278.
 Reel 693, Nu.: 461.
 Reel 711, Nu.: 216.
 Reel 717, Nu.: 179.

Araştırma Eserleri

- Bartholomew, A. A. (1989). *Tarsus American School, 1888-1988, The Evolution of a Missionary Institution in Turkey*. Doctorate Thesis, Bryn Mawr College, Bryn Mawr.
- Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey*. Boston: The Pilgrim Press.
- Bulut, S. (2008). *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

- Dodd, E. M. (1933). *How Far to the Nearest Doctor*. New York: Friendship Press.
- Dwight, H. G. O. (1854). *Christianity in Turkey*. London: James Nisbet and Co.
- Greene, J. (1916). *Leavening the Levant*. New York: The Pilgrim Press.
- Knapp, G. H. ve Ussher, C. D. (1917). *An American Physician in Turkey a Narrative of Adventures in Peace and War*. Boston and New York: The Riverside Press.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyona Okulları*. İstanbul: Arba Yay.
- Niles, Mary E. (1890). *Henry Sergeant West American Heroes on Mission Fields* içinde. (H. C. Haydn Ed.), New York: American Tract Society.
- Richter, J. (1910). *A History of Protestant Missions in the Near East*. New York: Fleming H. Revell Co.
- Riggs, A. S. (1920). *Shepard of Aintab*. New York: Interchurch Press.
- Strong, W. E. (1910). *The Story of the American Board*. Boston: the Pilgrim Press.
- Şimşir, B. (1999). *Documents Diplomatiques Armeniennes Affaires Armeniennes*. Vol IV. Ankara: TTK Yay.
- Tracy, J. (1842). *History of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*. New York: University Press.
- Yücel, İ. (2005). *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

